

Роман ГОРАК

УДК 821.161.2-94 І.Франко

З ФРАНКОВОЇ КОГОРТИ

Був одним з тих, які в нинішні часи з чистою совістю можуть повторити про себе слова, які сказав Іван Франко на своєму 25-літньому ювілеї літературної діяльності: «Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загірті всіх до себе, двадцять і п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсігди стояв на тім, що наш народний розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі гранітні квадрати, але як випаде, то і трус, і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий твердий камінь, але, певно, найбільше буде того труску і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий твердий камінь, але, певно, найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари. В кожному часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни ані щадити себе; я ніколи не вважав свого противника занадто малим; я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей».

...Івана Крислача ми не пошанували жодним ювілеєм. Навіть гідною ювілейною виставкою. Ми знайшли для себе вельми пристійне оправдання: він був занадто скромний і цього не хотів...

Ми навіть не захотіли побачити того огрому роботи, яку він зробив, не вимагаючи ні звань, ні нагород.

Його не стало 13 лютого 2017 року.

Поховали на Стрітення... На тій межі, коли закінчується зима і починається весна. Так символічно.

З його відходом перегорнуто не просто сторінку нашого мистецького й громадського життя, а цілу епоху.

Ні, він далеко не був її лідером, навіть не був її яскравим представником. Ніколи ніде не виділявся і навіть не намагався виділитися. Належав до тих працівників, про яких митрополит Андрей Шептицький говорив, що вони роблять

щоденну тиху муравлину працю на користь всіх, а не підміняють її потоком галасливих фраз.

Якби потрібно було б вибрати якийсь символ, щоб ним виразити в нашому національно-визвольному русі подвижництво шістдесятників, то, на мою думку, кращого від того символу, автором якого є Іван Крислач, знайти годі. Це – графічний портрет Тараса Шевченка, який займав половину першої шпальти колишньої львівської комсомольської газети «Ленінська молодь». Цю газету, в якій Іван Крислач працював художником-ретушером, мусив передплачувати кожен комсомолец. Саме тоді виповнювалася 150-та річниця від народження Тараса Шевченка, творчість якого фактично була заборонена. Перестали виконувати його «Заповіт», якого так пристрасно бажала почути спрагла за волею українська душа. Ні зі сцени, ні на радіо ніколи не було чути поезій Великого Кобзаря, які прагнув почути народ. Диригенти губили ноти, співаки не вміли співати отого душеочисного «Заповіту». На щастя, якимсь дивом не потрапило під валуївсько-цекапівську заборону виконання «Реве та стогне Дніпр широкий». На знак протесту до дій влади публіка, яка привикла стоячи слухати виконання «Заповіту», ставала, коли виконували цей твір. Однак потім було заборонено і його виконання. Шевченкові концерти перетворились у вихвалання комуністичної партії, її «мудрого» керівництва й оспівування будівництва радянського ладу. Яюсь уникнула тієї заборони ораторія Александрова «Дума про Україну», написану на російський текст. Як фрагмент там звучав уривок «Реве та стогне...», і люди під час її виконання вставали... Єдиним поривом, єдиним стогоном і протестом одночас.

Відчай охоплював душу: у Львові відбувалися ревізії за ревізіями, арешти за арештами. І тут – портрет Тараса Шевченка та ще в якій газеті! Шевченко дивився в очі людям і запитував їх, доки вони будуть рабами, доки гнутимуть свої спини, чому «кров ворожа», про яку співають на його концертах, досі не тече Дніпром у Чорне море, а тече їхня – кров «людська» – кров мучеників, борців? Чому, чому, чому?

Від тюрми та концентраційних таборів Крислача врятувало те, що один з найпопулярніших союзних журналів «Юность», що виходив у Москві, також опублікував отой його портрет гнівного Тараса... А гавкати на Москву зі Львова не відважилися...

Сьогодні кожен може оцінити графічну шевченкіану, завдяки шеститомній Шевченківській енциклопедії, яка нещодавно побачила світ, і порівняти цей графічний портрет Івана Крислача з іншими творами... Який по-справжньому шевченківський розмах, яке глибоке проникнення в образ!

За ним уже давно пильнувало КДБ і партійні органи. Вони не могли забути, як він не виконав партійного завдання, коли потрібно було наочно зобразити, що митрополит Андрей Шептицький не хто-небудь, а звичайний фашист. Від Івана Крислача вимагали, щоб він на фотографії митрополита підписував

замість пластівської лілеї нацистський значок. Художник цього не зробив. Цей фіктивний портрет мала надрукувати та сама комсомольська газета «Ленінська молодь», але з того нічого не вийшло. Задум партії та уряду було зірвано.

Один з найкращих українських графіків, прямий продовжувач справи Олени Кульчицької, не мав щасливої мистецької долі. Йому, однак, за отой непокірний і принциповий характер доводилось ілюструвати книжки, які аж ніяк не увійдуть в історію здобутків нашої літератури, а назавжди будуть зразками холуйства і рабської покорі. Парадоксально – саме ілюстрації тих «здобутків» принесли славу художникові. Достатньо згадати, як він проілюстрував книжку одного з ідеологів нашого холуйства, доцента Львівського університету А. Халімончука, яка мала славити партію й уряд за добро, яке вони принесли Львову. А художник мало того, що нарисував краєвид Львова через тюремну решітку, то ще й зробив обкладинку у вигляді молитовника, із заціпкою. А, крім того, так сталося, що через недосконале поліграфічне виробництво (на що й розраховував художник), обкладинка була синьою, а заціпка золотистою. Ну прямо тобі – націоналізм синьо-жовтого кольору! Помилку, звичайно, пильне око виправило, але книжку з досягненнями радянської влади на західноукраїнських землях загалом і у Львові зокрема чекала сумна доля. Бабусі виривали середину й викидали її у смітник, а обкладинку із заціпкою використовували, як обкладинку для рукописного молитовника. Чи придбав хоч би один екземпляр такого молитовника Музей історії релігії у Львові як свідчення часу? А варто було б.

У ті роки, коли тривала активна боротьба з релігією, бо вона одурманювала голови будівникам комунізму і була винна в тому, що всі плани компартії з її премудрими генсеками постійно провалювалися, Іван Крислач створив «Українську Мадонну». Це був образ стражденної України з вінком мучеництва. Кожна інтелігентна сім'я вважала за честь мати в себе на стіні цю роботу...

Не знаю, чи хто згадає книжку ще одного вірного сина комуністичної партії, письменника Петра Козланюка про грибів-мандрівників, яка в «Каменярі» вийшла 1979 року. В ілюстраціях до неї Іван Крислач геніально змалював той час загального терору й доносів, коли людина вже не довіряла іншій людині: йдуть дорогою мандрівники-гриби, а за ними всюди пильно стежить недремне око то вужа, то якоїсь мерзенної сиріожки...

Про нього згадували тоді, коли у видавництві (а це найчастіше було у львівському «Каменярі») «горіло» якесь видання, а за невчасний вихід книжки тоді карали. Тоді вимушені були просити тих, хто сидів «на голодному пайку». Серед них у списку під номером один був Іван Крислач. Він виконував роботу дуже якісно й вчасно. Звичайно, про це невдовзі забували, і доводилося чекати наступного зриву плану. Підтвердженням цим словам був вихід до 120-ї річниці

від народження Івана Франка його казки «Абу-Касимові капці». Ілюстрації до неї мала зробити уславлена Софія Караффа-Корбут. Не встигала, вчасно видати книжку було неможливо. Всі художники (а їх у Львові доволі багато) через різні причини відмовилися взятися за цю наглу роботу. Не відмовився лише Іван Крислач. Розумів, що швидко зробити графічне оформлення не зможе, отож узявся за незвичну для нього акварель. Ілюстрації були зроблені протягом тижня. Книжка вийшла вчасно. А 1977 року на республіканському конкурсі з мистецтва оформлення книги роботу художника було відзначено дипломом другого ступеня. На схожих конкурсах ні до Івана Крислача, ні опісля ніхто таких нагород з львівських акварелістів не здобував.

Ми ніколи не вміли гідно оцінити його. Скільки б сьогодні було оформлено ним книг, які стали б гордістю нашого книговидавництва!

Не сталося. Не судилося.

Він використовував кожний шанс, щоб нагадати людям про їхню історію, боротьбу, нездійснені мрії, волю... Використовував кожну можливість, щоб його мальоване слово почули. Свій графічний шедевр «Ой чого ти почорніло» він вставив у цілком пристойний і невинний, з точки зору радянської цензури (тобто облліту), путівник про Берестечко «Козацькі могили». Хто б міг подумати, що цьому виданню судилося вийти з цим циклом. За основу ілюстрацій (а це видно й неозброєним оком) Іван Крислач обрав не текст путівника, а поезію Тараса Шевченка, написану на засланні 1848 року Кожна з чотирьох робіт цього циклу: «В похід», «За вольную волю», «Козака несуть» та «Клятва» – була підписана відповідними рядками Шевченкової поезії. Хто б сподівався, що Іван Крислач один із своїх графічних шедеврів, зуміє вставити у звичайний банальний путівник? Там, «де триста, як шкло, товариства лягло»... За що? За що полягли? Де та воля, віками вимріяна, віками виборювана? Де? З графічних аркушів про це запитували ті, хто поліг за цю волю, а відповідь мусили дати ми... Цей цикл відразу вивів Івана Крислача в авангард художників національної ідеї. Нема потреби говорити, що підписи до картин, слова Шевченка, у виданні забрали. Замість них поставили якісь візерунки.

Цикл є вершиною технічної майстерності графіка. Мало кому вдається досягнути такої динаміки, такого вражаючого відчуття, яке присутнє у цьому циклі.

Кожна робота Івана Крислача, яку прийнято називати ілюстрацією до того чи іншого твору, – це аж ніяк не ілюстрація. Це – радше розширення теми, візуальне поглиблення її. Скільки художників ілюстрували бориславські оповідання Івана Франка, але тільки Івану Крислачу та Петру Марковичу спало на гадку графіку до цих творів зробити охристо-брудними, тобто такими фарбами, яким у Бориславі є земний віск, що став славою й прокляттям цієї землі.

Кому як не Іванові Крислачу потрібно було давати оформлення книжок Івана Франка. І тут не судилося. Були інші визнані претенденти. Йому дозволяли

виконувати цю роботу за залишковим принципом. Лише раз і то тоді, коли вчергове «горіло» видання, його запросили рятувати ситуацію і проілюструвати «Захара Беркута» Івана Франка. Те видання вийшло вчасно, до ювілею Франка у 1986 році. 25 ліногравюр. Батальні композиції, що вражали й захоплювали. Двоколірні: чорні й червоні. Ці кольори – червоний і чорний – створювали дивовижну напругу боротьби. Дивно, що ці два кольори, які художник увів свідомо, не настрашили партію та уряд своєю бандерівською суттю... Через віки, від часів татарської навали, кликали ці роботи сучасного глядача стати єдиною лавою згуртованих та відважних борців проти спільного ворога. Роботи були настільки промовисті, що Спілка художників побоялася висунути її на здобуття Шевченківської премії, на яку Іван Крислач вже віддавна заслужив. Зрештою, нагороди його завжди обминали. Та й сам Іван Крислач вважав, що компартія не така вже й дурна, як ми її собі уявляємо, щоб нагороджувати таких, як він.

Нагороди сипалися на голову й груди іншим. Іван Крислач вважав, що, якби така нагорода «за вірність» випала і йому, то це була б для нього найбільшою образою. Тому він ніколи навіть пальцем не поворухнув, щоб мати нагороди чи звання. Зрештою, не дуже дбала про те й Спілка художників. Навіть новій владі він не хотів нагадувати про свої заслуги.

Його не відпускала шевченківська тематика, але дорога на виставки з такими творами була закрита. Який могутній вибух ця тема мала у його творчості, можна судити з триптиху «Будеш, батьку, панувати», створеного в роки, які в історії назвали перебудовою. Яка глибина мислення й осмислення нашої історії! І знову в ній – погляд Тараса Шевченка, звернений до нащадків, як колись у тій роботі в «Ленінській молоді».

Не вмів подбати про себе. Друзі у видавництві «Каменярь» 2004 року видали йому альбом-каталог під назвою «Іван Крислач». З нагоди виходу того альбому вирішив зробити собі своєрідний підсумок, що складався із восьми гравюр: «Безсилля», «Прозріння», «Стрем», «Лет», «Змаг», «Тріумф», «Падіння» та «Реквієм». Це було філософське роздумування над тим, ким був, що зробив, до чого стремив, чого хотів... Музиканти творять реквієми музикою, а він зробив графікою.

Уміють люди у світі створити виставку з однієї картини, з двох, а ми цього зробити не зуміли. Ця графіка тільки оздобила одну з останніх книг поета Романа Лубківського.

Він був із села Станислав Перемишлянського району Львівської області, де народився 12 жовтня 1929 року. Хвалився, що в Україні є тільки два населені пункти, що в основі назви мають слово «мир», – Житомир і його село Станислав.

За легендою, під час одного з наскоків на село монголо-татарських орд маленький хлопчик з натовпу вигукнув: «Нехай стане мир!» Звідси

й назва – Станмир. Торгували тим селом, як хотіли. Дідич села Андрій Лагодівський гербу Корчак на саме Різдво 1609 року продав його латинському архієпископу Яну Замойському разом з іншими населеними пунктами за 33 тис. злотих.

У селі була церква ще до 1648 року. Вона згоріла під час нападу на село монголо-татар. На схилі гори у 1684 році збудували нову, під ґонтом. Посвятили Богоявленню Господньому. Була не вигідною до неї дорога, а, крім того, церква була вже для села затісною. Захотіли селяни збудувати нову, муровану. Архітектор Ярослав Філевич зробив проект, люди зібрали на будівництво гроші, але встигли закласти лишень фундамент, як почалася війна. Мови про закінчення будівництва у роки пануванні «партії та уряду» й бути не могло.

Будувати церкву закінчили лише завдяки настирливості Івана Крислача. Коли звели стіни, він зробив проект розпису, виготовив іконостас. На барабанному колі, де зазвичай пишуть початок молитви «Отче наш», він написав «Боже великий єдиний, нам Україну храни».

Не ходив між людей з простягнутою рукою. Не просив. На будівництво храму віддавав свою останню копійку. Знайшов друзів, які допомогли. Не було багато їх. Серед них був Роман Беряк, тодішній директор хімфармзаводу, який виділив заводські приміщення Іванові Крислачу для виготовлення іконостасу (бо для такої роботи мусили бути великі площі й дах над головою).

Коли зробив і розписав церкву та поставив іконостас, запросив художників зі Львова та краю, щоб прийняли й оцінили роботу.

Він був ктитором церкви. Таких людей громада цінує особливо. Згадати б варто, як громада села Нагуєвичів пошанувала батька Івана Франка Якова, поховавши його в найпочеснішому місці, щоправда, це не сподобалось наступним батюшкам, і його могилу було відсунуто позаду поховань священиків. А ктиторів, таких як був Іван Крислач, колись ховали у самій церкві, у стіни вмуровували пропам'ятні таблиці...

1998 року цю церкву було освячено. Однак вибрали шановні отці час, коли Івана Крислача не було в селі. Пароха церкви отця Валерія було нагороджено грамотами, з'їхалось на джипах та позашляховиках багато навколишніх священиків. Співали «Многая літа»... Про Крислача навіть не згадали.

Його останні роки життя були дивовижно плідними. З 1994 року був художником дитячого журналу «Світ дитини». Намалював ілюстрації до повісті Андрія Чайковського «За сестрою» та книжки Івана Липи «Казки і притчі», створив серію портретів борців за волю України, серед яких Степан Бандера, Микола Лемик, Євген Коновалець, Роман Шухевич, Василь Тимчій-Лопатинський. Уже слабла рука, що тримала різець, а він прагнув творити те, що не міг раніше... 2006 року вийшла його перша книжка з екслібрисами (96 екслібрисів), а 2009-го – друга (також 96 екслібрисів). Між виходом цих двох книжок (2007) дістав звання «Заслужений художник України».

Навчався у Другій державній гімназії у Львові, що містилась у приміщенні пізнішого Поліграфічного інституту імені Івана Федорова, в який у 1948 році вступив на редакційно-видавничий факультет та який закінчив 1953 року за спеціальністю «Художнє оформлення книг та журналів». Його педагогами з фаху були Олена Кульчицька, Валентин Бунов та Василь Форостецький. Олена Кульчицька не могла провадити занять, коли серед студентів не бачила його. Після закінчення вишу, згідно з мудрою політикою «партії та уряду», він, як уродженець «Запада», мав скерування в Новосибірськ. Не поїхав. Своє творче життя пов'язав зі Львовом.

Був великим другом Ірини Вільде, але участі у її, як казав, збіговиськах, не брав. Був осторонь. Казав, що береженого Бог береже, на що йому Дарина Дмитрівна відповідала: «Як завжди, маєш, Іване, рацію». Про його стосунки з нею я оповів в есеї «По дорозі на Чумацьку», яка увійшла в книжку есеїв про Ірину Вільде «Кинути каменем», що вийшла у видавництві «Апріорі» 2016 року

Мав скромну майстерню на Ніжинській вулиці, в якій і жив на старості.

2013 року, коли потрібно було оформити інтер'єр новоствореного Інституту Франка на вулиці Драгоманова, він відгукнувся на прохання керівництва цієї установи й подарував 30 своїх графічних робіт.

2015-го Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка пошанував його виставкою робіт, для якої він особисто створив і віддрукував афішу. Виставка називалась «Іван Франко у творчості Івана Крислача». Виставка відкрилася 14 березня 2015 року. На жаль, була останньою в його житті. Там були виставлені всі роботи Івана Крислача, які мав музей. Оскільки музей володів усіма картонками до книжки Івана Франка «Абу-Касимові капці», то, за домовленістю з видавництвом «Апріорі», було вирішено перевидати цю книжку з ілюстраціями Івана Крислача. Він попросив, щоб видання було присвячене моему ж 75-літтю. Ще не знав, що у книзі буде передмова про художника, яку я написав.

Йому відвезли партію готових книжок. Був зворушений. Зателефонував, дякував і казав, що не заслужив тої хвальби від мене.

Це була наша остання розмова. Не встиг віднести йому книжку з подарунковим підписом від мене...

Я дуже просив Івана Крислача, щоб він зробив ілюстрації до нового видання «Лиса Микити» Івана Франка українською та англійською мовами. Ініціатором був видавець і письменник Юрій Николишин. Цю книжку зараз готують до друку в «Апріорі». Художник погодився. Просив принести йому раніше видані книжки з відомими ілюстраціями. Згодом подзвонив, що, на жаль, не зможе виконати прохання. Все було зрозуміло... Довідавшись, що працівник музею Івана Франка Богдан Чудійович готує до видання свою поетичну добірку, запропонував проілюструвати її його графікою...

Ховали Івана Крислача з каплиці, що на вулиці Пекарській. Отці-студити Ігнатій та Юстин, які здійснювали чин похорону, розповіли, що Іван Крислач для Святоіванівської лаври, що в Шевченківському гаю, для іконостасу намалював ікони. У цій церкві художник і сповідався, і тайну останньої сповіді довірив їм.

Ще за життя купив на Личаківському цвинтарі ділянку під своє захоронення. Поставив хрест і носив лампадки, ставив свічки. Від себе... Витесав собі надгробний пам'ятник, який сам спроектував, щоб позбавити рідних зайвих клопотів.

Його поховали в тому ряду цвинтаря, що при вході справа, де останнім часом знайшли спочинок видатні митці та діячі культури Львова.

Над могилою Івана Крислача росте стара ялиця зі спущеними додолу вітами. Він так любив життя.

Весна поволі вступала у свої права. Уже без нього...